

Gorm Harste: Kritik af krigens fornuft

Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2016,
i alt 741 sider

Hvorfor anmelde en snart fem år gammel udgivelse? Sagen er den, at fem år er ingen tid i forhold til de mindst halvtreds år, forfatteren har brugt på at læse, skrive, undersøge, diskutere, forelæse og kommentere en række problemstillinger i relation til bogens emne: krigens sociologi. Harste har arbejdet sig igennem en utrolig mængde teoretisk og empirisk litteratur om krig, og hans bog er ikke bare en sammenfatning af denne litteratur indleveret til forsvar for doktorgraden i statskundskab på Københavns Universitet. Bogen er en original analyse af fænomenet krig og krigens udviklingshistorie i et historisk sociologisk perspektiv. Hans teorivalg, iagttagelseposition, analysestrategier og konklusioner er anderledes, originale og ofte overraskende. Selvfølgelig er det ikke helt så overraskende, hvis man fulgt Harste igennem de sidste 25 år, at Luhmann, Kant, Clausewitz, de klassiske sociologer, Foucault m.fl. er de centrale omdrejningspunkter. Det gør dog ikke originaliteten mindre, og dette værk er et unikt bidrag til især krigens sociologi, men i bredere forstand også til hele den historiske sociologitradition. Ved omskrivning til to mindre bøger på engelsk vil Harste blive dagsordensættende i den internationale forskning om

krigens sociologi. Harste vil blive omdrejningspunktet for den fremtidige forskning, fordi han leverer en meget tankevækkende selvkritik af den eksisterende forskning, samtidig med at han viser nye veje – og alt gøres med respekt for den historiske sociologiske traditioner.

Et værk af denne karakter er umuligt at yde blot tilnærmelsesvis retfærdighed i en anmeldelse. Men lad mig fremhæve nogle forskellige aspekter og til sidst sammenfatte bogens kvaliteter, før jeg slutter med nogle kritiske bemærkninger.

Harste tager sit afsæt i den tyske general von Clausewitz's militære selvbeskrivelse af krig. Denne selvbeskrivelse er udgangspunktet for en luhmannsk systemteoretisk tilgang til krig. Mere specifikt er bogens problemstilling, hvorledes Luhmanns systemteori kan anvendes til at undersøge, 'hvordan krigens funktionssystem er opstået som selvreferentielt funktionssystem, og hvorledes det strukturelt er koblet til andre funktionssystemer' (Harste 2016:21). Herefter kommer den for andre end Luhmann chokerende påstand, at krig er en kommunikationsform. Men med udgangspunkt i Luhmanns systemteori argumenterer Harste overbevisende for, at krig i sociologisk forstand bør analyseres som et selvreferentielt kommunikationssystem.

Med dette udgangspunkt undersøger Harste, hvordan krigen historisk uddifferentieres som et funktionssystem koblet

til et militært organisationsapparat. Harste fastslår, at denne uddifferentiering for alvor starter i perioden 1560 til 1660. Inden han kaster sig ud i en empirisk analyse, gennemgår Harste sit systemteoretiske ståsted i et afsnit, han kalder 'krigens formanalyse'. Denne bestræbelse fortsætter han i bogens kapitel 2 ('Systemteori som iagttagelsesmetode'). Forinden gennemgår han krigens stedmoderlige behandling i klassisk og nyere sociologi.

Efter de teoretiske indledningsmanøvrer samt begrundelse for valg af analysestrategi kaster han sig ud i krigens udviklingshistorie fra krige forbundet med territorialitet til asymmetriske krig iagttaget som kommunikationssystem (ca. 200 sider). Resten af bogen (ca. 300 sider) handler om strukturelle koblinger, dvs. hvordan forskellige systemer 'mødes'. Primært illustreres det med krigenes finansieringssystemer samt krigsveteraners historiske sociologi. Koblingen mellem krigens systemer og finansieringssystemer udtrykker den udvikling, hvor krigenes finansieringsbehov igangsætter opbygningen og udviklingen af forskellige finansieringssystemer f.eks. bank- og kreditinstitutioner og selvfølgelig omfattende og innovative beskatningssystemer. Over tid forskydes krigens tyngdepunkt hen imod finansieringssystemerne. Krig får større og større konsekvenser for det 'totale samfund', i takt med at finansiering af krigen bliver en større og større udfordring.

Af andre systemer, der i stigende grad er strukturelt koblete til flere systemer, fremhæver Harste krigstraumesystemet. Hermed bevæger vi os ind på hele problematikken om krigsveteraner, som inden for militærsociologi og krigens sociologi er relativt overset. Krigstraumesystemet bliver især i løbet af det 20. århundrede i stigende grad iagttaget som et problem for andre systemer, herunder det psykiske system, men også kærlighedens system, omsorgens system, det medicinske system, de militære organisationssystemer, det økonomiske system, det retlige system og det politiske system. Det lykkes dermed Harste at kon-

stituere krigsveteraner som en genuin sociologisk problematik, og hvor vi med Luhmanns tilpassede begreber nu har et værktøj til at beskrive feltet af strukturelt koblete systemer.

Harste slutter sit værk med afsnittet 'Strukturel kobling som konklusion', hvor han behandler forholdet mellem politik og krig. Han gentager 'hvilke systemer, der via strukturelle koblinger til krigens system, kan indgå i det politiske systems styring af krigens system'. Han nævner retssystemets evolution, organisationssystemets evolution, krigssystemets evolution og finansieringssystemets evolution. Jeg er ikke helt sikker på, hvor Harste ender sin historie og analyse af forholdet mellem krig og politik. Der er ingen tvivl om, at han kan iagttage en kompleksitetsstigning i politikens forsøg på at styre krig – en udvikling, der kan bevises empirisk. Hvordan de Luhmann-inspirerede begreber samtidig kan skabe kompleksitetsreduktion har jeg svært ved at forstå.

Harste har begået et fantastisk værk. Hans evne til at opsuge og behandle store mængder empirisk stof er beundringsværdigt. Hans enorme historiske overblik skabt ved kontinuerligt læsning på mindst seks sprog igennem mange år har gjort ham til en af den historiske sociologis mest imponerende forskere. Denne evne til at suge vigtig empirisk viden til sig kombineret med en usædvanlig teoretisk skarphed gør Harste til en unik forsker i et krævende sociologisk felt.

Ofte er Harste blevet mødt med en vis skepsis. Det er jo ikke normalt, at man besidder stor empirisk viden samtidig med en usædvanlig teoretisk viden og kreativitet. De fleste forskere besidder jo ikke tilsvarende evner, og Harste kan derfor prikke til vores mindreværd. Derfor er det kutyme at angribe Harste på andre fronter, ikke mindst for manglende metodisk stringens, dårligt strukturerede tekster, formidlingsvanskeligheder o. lign. Og jo, metodisk stringens er vigtig, når man bedriver videnskab. Men metodisk stringens kan være mange ting, herunder en dybere forståelse for begrebers histo-

rie og semantik. Harste er efter min overbevisning en rigtig hermeneutiker med rødder tilbage til Gadamer og Dilthey – han bedriver Kulturvidensskaben – for det meste. De fleste samfunds- og kulturforskere er, når alt kommer til alt, forankret i eller anden variant af neo-kantianisme. Som Barry Hindess påpeger i sin bog fra 1977 (*Philosophy and Methodology in Social Sciences*), så har enhver neo-kantiansk position altid en indbygget inkonsistens. Harste forsøger at tage kampen op mod denne inkonsistens og indbyggede modsigelser ved at gå tilbage til 'the man himself' – Immanuel Kant – og forsøger at skabe en mere sammenhængende videnskabsteoretisk og filosofisk position. Om Harste redder sig i land, kan man diskutere. Jeg tvivler, men jeg er ikke i stand til at tilvejebringe et sammenhængende alternativ.

I forhold til krigens sociologi og feltet 'historisk sociologi' kan jeg heller ikke tilbyde en egentlig teoretisk-metodisk sammenhængende position. Ved hjælp af en række tyske tænkere, især Norbert Elias men også bl.a. Karl v. Clausewitz, G.W.F. Hegel, G. Simmel og Carl Schmitt, forsøger jeg en forsigtig kritik af forskellige problematikker i den historiske sociologi og inden for feltet, Harste betegner som krigens sociologi. Jeg er særligt inspireret af den såkaldte processuelle og relationelle tilgang til at forstå samfundsmæssige problemstillinger (se min seneste bog: Lars Bo Kaspersen, *Warfare, Survival Units, and Citizenship*, Routledge 2021). Med baggrund i dette arbejde vil jeg kommentere nogle problemstillinger i Harstes værk. Jeg starter, hvor Harste slutter: Forholdet mellem krig og politik.

I modsætning til Harste finder jeg det ikke nødvendigt at følge vejen fra Clausewitz til Luhmann for at forstå udviklingen i relationen mellem krig og politik. Clausewitz tilbyder en enkel men skarp teori om forholdet. Clausewitz skelner mellem krigens mål (Ziel) og formål (Zweck). Krigens formål sættes altid af politikken. Krigens mål derimod er indskrevet i krigens egen logik: at besejre

fjende/undgå nederlag. Den eksplosive krig er den direkte konfrontation mellem de to parter. Alt sættes ind på sejr/undgå nederlag. Clausewitz gør opmærksom på, at den eksplosive krig sjældent finder sted, netop fordi politikken intervenserer i krigens logik. I forbindelse med Kosovo-krigen foretog NATO en militæraktion mod Forbundsrepublikken Jugoslavien. Luftangrebene varede fra 24. marts 1999 til 10. juni 1999. Bomberne fortsatte, indtil der blev opnået en aftale, der førte til tilbagetrækning af de jugoslaviske væbnede styrker fra Kosovo og oprettelsen af De Forenede Nationers midlertidige administration i Kosovo, en FN-fredsbevarende mission i Kosovo. Hvis krigens egen logik havde hersket, så havde bombardementerne været langt hurtigere afsluttet. NATO var militært overlegen, og man kunne have præcisionsbombet fra den optimale højde, og krigen ville have været bragt til ende på meget kort tid. Imidlertid kunne de politiske ledere ikke tåle en situation, hvor de blev ansvarlige for mange civile tab, så derfor bombede man fra 10 km's højde, hvilket betød mange materielle ødelæggelse men meget få civile tab. Hvis krigens logik havde taget over helt og holdent, så havde en maksimal indsats og en intens bombing formentligt afsluttet krigen i løbet af en uge. Men da de politiske ledere måtte tænke på deres legitimitet og fremtiden, så kunne de ikke tillade krigens logik at tage over. Som i mange andre krige og konflikter bestemmer de politiske forhold i sidste instans krigens udfald. Krigens egen logik bremses af krigens formål. Karakteren af og intensiteten af politikens indblanding er derfor i min optik altid et empirisk spørgsmål.

En anden problemstilling, som grundigt burde diskuteres ikke bare i forhold til Harskes arbejde men i forhold til hele den historiske sociologiske tradition, er betydningen af forandringsprocesserne i Vesteuropa i perioden 1560-1660. Langt de fleste historiske sociologer tillægger denne periode en særlig betydning ikke mindst grundet den såkaldte 'militære

revolution'. Ingen benægter, at en række forandringsprocesser fandt sted i denne periode, men påstanden om, at forandringerne var 'trukket i gang' og accelererede grundet en militær revolution, finder jeg problematisk. Betegnelsen 'den militære revolution' stammer fra den irske historieprofessor Michael Roberts' forskning om Europas og især Sveriges udvikling o. 1600. Roberts fremhæver 1) en revolution inden for det taktiske område, hvor lanse og piker erstattes med musketter; 2) hærene vokser; 3) der udvikles mere sofistikerede strategier til at anvende disse store hære og 4) konsekvensen af denne revolution blev en gennemgribende påvirkning af hele samfundet. Et gennemgående træk ved Roberts' analyse er en iboende teknologi-determinisme. Jeg vil aldrig betegne Harste som teknologi-determinist, men jeg er lidt forundret over, at han ikke behandler problemet mere kritisk. Hovedproblemet er imidlertid, at trods mange militære forandringsprocesser i denne periode er det ikke muligt at betegne forandringerne som en 'revolution'. Hvis vi betegner en forandring som en revolution, så indebærer det store strukturelle forandringer inden for en kort periode, og voldsmidler bringes i anvendelse. Endvidere kan vi ikke identificere dybe forandringer i den militære teknologi, der revolutionerer krig. Til sidst skal nævnes at vi ikke finder innovationer i den militære teknologi, som fører til dybe politiske, økonomiske, kulturelle og sociale transformationsprocesser af stat og samfund. Set i det lys er perioden 1560 til 1660 ikke mere innovativ end f.eks. feudaltiden og Middelalderen hvor f.eks. stenfæstningerne fra 1200-tallet ændrede magtbalancen til fordel for de forsvarende mindre fæstninger, hvilket bremsede kongernes ekspansion.

Sidste kommentar: I lighed med de fleste andre historiske sociologer tager Harste for givet, at der har været krige i hele menneskehedens historie. Hvorfor fremstår krig som en konstant faktor i menneskehedens historie? Er mennesket født med en aggressiv natur? Er det vores 'vil-

je til magt'? Eller? Harste har intet rigtigt svar på dette spørgsmål. Det kunne ellers være interessant!

Dette værk fortjener at blive læst og diskuteret. Her er ikke blot fremragende betragtninger over krigen og dens forandringsprocesser. Her ligger en guldgrube af teoretiske problemstillinger, vi alle kan blive klogere af.

Gorm Harste er et renaissance-menneske, og renæssancen er ovre for længst. Harste tilhører en svunden tid. Vi ser derfor næppe mange af sådanne værker i de kommende årtier. Men fortvivl ikke! Der dukker nok noget op, når vi mindst venter det.

Lars Bo Kaspersen,
Department of management, Politics,
and Philosophy
Copenhagen Business School

Julian Go: Postcolonial Thought and Social Theory

Oxford, Oxford University Press, 2016
(248 sider, ISBN: 978-0-19-062514-6)

I betragtning af den enorme betydning, som postkoloniale tankestrømme har haft i de humanistiske kulturvidenskaber gennem de senere årtier, skulle man tro, at der allerede fandtes en velkonsolideret postkolonial sociologi. Det er imidlertid ikke tilfældet. Som den amerikanske sociolog Julian Go viser i dette sit (foreløbige) teoretiske hovedværk, har gensidig mistillid på tværs af disciplinrænser hidtil blokeret for den krydsbefrugtning, der ellers rummer store potentialer i begge retninger. Hermed går sociologer glip, viser Go, af vigtig inspiration til at de-centrere disciplinens indgroede eurocentrisme og tage analytiske livtag med imperiale magtformationer som konstituerende for såvel metropolitane som perifere moderniteter. Gos egen bog viser med forbilledligt overblik, originalitet og analytisk dybde, hvorfor denne situation bør bringes til ophør, og hvordan en produktiv postkolonial samfundsteori kan udvirkes.

Julian Go er uddannet fra Chicago-universitetets berømte sociologi-institut og er nu professor i sociologi på Boston University. I bogens forord fortæller han levende om sin egen intellektuelle splittelse og frustration som ph.d.-studerende i 1990'erne, hvor han tog seminarer hos den prominente postkoloniale historiker Dipesh Chakrabarty, men hvor hans sociologiske vejledere afviste dennes tanker som »mærkelige«. Go fortsatte dog sin empiriske interesse for implikationerne af amerikansk kolonial magtudøvelse i Puerto Rico og Filippinerne; en interesse, der i mellemtiden er blevet omsat i flere prisbelønnede, historisk-sociologiske værker. Først med bogen her forsøger Go så at svare disciplinens skeptikere i form af et fuldgældigt program for en postkolonial sociologi. Hvad Chakrabarty for længst er blevet blandt humanister – en bredt anerkendt vejviser for en post-eurocentrisk kulturvidenskab, baseret på lige dele grundige studier og teoretisk tyngde – aspirerer Go hermed kraftigt til at blive blandt os samfundsforskere.

Selv om bogen her behandler et særdeles omfattende og kompliceret terræn, bygges den op omkring et simpelt argument og en logisk struktur til at indløse det. Det gennemgående argument er, at såvel postkolonialisme som sociologi må rekonstrueres på en sådan måde, at de bliver gensidigt kompatible og befrugtende i form af en ny, tredje bølge af postkolonial teori, denne gang med centrum i samfundsvidenskaberne. Dette argument indløses gennem fire lange men tætpakkede kapitler. Første kapitel skitserer grundtanker hos prominente tænkere fra postkolonialismens to første bølger, repræsenteret ved blandt andre Frantz Fanon i 1950'erne og Edward Said i 1980'erne. Andet kapitel opridser den postkoloniale udfordring til samfundsteorien og giver gode eksempler på kritikkens træfsikkerhed. Dernæst følger kapitler, der trækker på først relationel socialteori (kapitel 3) og dernæst feministisk standpunktsteori (kapitel 4) til at

skitsere konturerne af en ny og original postkolonial samfundsteoretisk ramme.

Det er en gennemgående kongstanke for Go, at samfundsteori fødes og udvikler sig inden for rammerne af den globale økonomisk-politiske kontekst, som imperialismen udgjorde helt frem til 1970'erne – og at denne sociale kontekst har afsat sig både eksplicitte og implicitte spor i sociologien som disciplin. Dette i form af et såkaldt »imperialt episteme« (s. 4-5), et imperialt blik på den sociale verden, som opdelte verden i et civiliseret Vesten og et tilbagestående Andet (orientalisme); skjulte imperialismens dybe indflydelse på moderniteten; fraskrev koloniale subjekter deres agens; og i det hele konsoliderede et euro- eller »metro«-centrisk verdensbillede, som Go kalder det (s. 94ff). Overvindelsen af disse tankemønstre er for Go ikke et bagudrettet *moralsk* projekt, hvor samfundsforskere skal angre fortidens synder. Der er tværtimod tale om et fremadrettet *analytisk* projekt, hvor sociologi og samfundsteori udvides og udvikler nye fortolknings- og forklaringsmodeller gennem engagement med netop *post*-kolonial tænkning.

Det hører her til bogens mange styrker, at den tilbyder os sociologer et komprimeret og, vil jeg mene, særdeles kompetent udvirket overblik over sidstnævnte vidtforregnede idé-univers, organiseret omkring bølge-metaforen. Omkring første-bølge-tænkere som Fanon, W.E.B. Du Bois, Aime Césaire og Amílcar Cabral fremhæver Go det fællestræk, at de alle bidrager til forståelsen af imperialismen som en konstitutiv social kraft, der former kulturelle og ikke mindst racialiserede identiteter hos såvel de koloniserede (sorthed) som de koloniserende (hvidhed). Dette tænkes på måder, der starter fra forfatterens egen situerede erfaring af kolonial underkastelse, men som herfra søger at specificere denne erfaring inden for rammen af asymmetriske globale relationer. Det er metodologiske træk, som Go siden viderefører i dialog med feministiske standpunktsteorier som én af de måder, postkolonial sociologi kan udfor-

dre også nutidige tendenser til metrocentrisme og derigennem udvide samfundsforskningens udblik og repertoire.

Mens det for disse første-bølge-tænker gælder, at deres idéer indgik i samtidens antikoloniale kampe, så udspiller den postkoloniale anden-bølge sig i højere grad i et miljø præget af akademisk poststrukturalisme, som inkarneret hos Said, Chakrabarty, Homi Bhabha og Gayatri Spivak. I mødet med disse tænkere er Gos taktik dobbeltledet. På den ene side kritiserer han tendenserne til generaliseret postmoderne oplysningskritik og hævder i stedet, at postkolonial kritik selv afhænger af en moderat socialvidenskabelig realisme, om end i en perspektivisk og eksplicit anti-universalistisk form. På den anden side henter han i begreber som provincialisering (Chakrabarty), hybriditet (Bhabha) og kontrapunktisk fortolkning (Said) en bro til relationelle tendenser i samfundsteorien, som for sin del kan rekonstrueres i postkolonial retning. Herigennem udvirker Go en »postkolonial relationalisme« (s. 139ff), som sammen med standpunktstænkningens betoning af de underordnede (*subaltern*) perspektiv udgør kernen i hans postkoloniale sociologi – en sociologi fokuseret på den koloniale sammenvævning af lokale og globale interaktioner.

Go underbygger denne relationelle tilgang med to illustrative analyser, der henholdsvis læser forbindelseslinjer mellem den franske revolution og slaveoprør i Haiti via et Bourdieu-inspireret feltbegreb og forklarer britisk industrialisering i lyset af indisk tekstileksport via aktørnetværksteori (ANT). Analyserne er eksemplariske og udgør bogens sociologiske højdepunkt, især fordi Go udviser stor analytisk præcision om teoriernes specifikt relationelle forklaringsimplikationer. Således betoner han, hvordan en feltanalyse af borgerrettighedstankens udbredelse og slaveriets ophør i det franske imperium ikke handler om »diffusion« fra metropol (Paris) til periferi (Haiti), men derimod opstår via dynamisk koordinerede træk og modtræk mellem

magtasymmetrisk indlejrede grupper begge steder (s. 123ff). Tilsvarende viser Go, hvordan ANT's fokus på dynamiske transnationale oversættelser af mennesker, ting og begreber overskrider andre teories fokus på et allerede eksisterende, økonomisk »verdenssystem«. Modsat disse tillader ANT et fokus på den orientalisme, der drev den europæiske efterspørgsel efter indiske bomuldstekstiler og som siden satte gang i en britisk søgen efter et arbejdskraftbesparende teknologisk modsvar (s. 131ff).

For denne anmelder, der selv har et indgående kendskab til verserende ANT-diskussioner, er det tydeligt, at Gos bidrag til en transnational og postkolonial feltanalyse i Bourdieu-traditionen er stærkere og mere originalt end ANT-bidraget, hvor særligt John Law allerede har fremlagt beslægtede analyser. Samtidig forekommer det mig, at et dybere engagement med Bruno Latours tanker om videnskabens cirkulerende referencer ville have indeholdt vigtig inspiration til de videnskabsteoretiske diskussioner, som fylder (lidt for) meget mod bogens afslutning. På den ene side er det her agtværdigt, at Go faktisk påtager sig at levere et rimelig solidt modsvar til standpunktsteoriernes mange objektivitets- og generaliserings-bekymrede kritikere, i form af det, han i dialog med blandt andre Helen Longino kalder »perspektivisk realisme« (s. 162ff). På den anden side formår Go på dette plan måske ikke helt at mediere mellem de efterhånden mange nuancer af post-positivistiske positioner og ender derfor med nogle tanker om ophævelse af skellet mellem det partikulære og det universelle, som lidt løber ud i abstraktionernes sand (s. 196).

Det ændrer imidlertid ikke på helhedsbilledet, som er, at Gos argument og projekt for en tredje bølge af postkolonial tænkning centreret i sociologi og samfundsteori med denne bog fremstår såvel normativt overbevisende som analytisk solidt og intellektuelt medrivende. Nok findes der lignende ansatser andre steder i nutidens sociologi; og Go diskuterer da

også respektfuldt med Raewyn Connells »sydlige teori« og Gurinder Bhambras »forbundne sociologier« undervejs. Gos artikulation af en postkolonial sociologi rummer imidlertid både en større samfundsteoretisk tyngde og et dybere intellektuelt engagement med den postkoloniale tæknings kulturanalytiske forcer og faldgruber. På denne måde formår Go intet mindre end at placere en postkolonial analytisk sensibilitet som afgørende for sociologiens fremtid som en disciplin, der ønsker at begribe biografiens og historiens møde i skiftende, globale samfundsformationer. Alle bør unde sig selv at læse med og herved få deres sociologiske forestillingsevne udvidet.

Anders Blok
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Lars Tønder: Om magt i den antropocæne tidsalder

København, Djøf Forlag, 2020 (198 sider,
ISBN 978-87-574-3824-6)

Nymaterialismen i dens mange afskyninger hører til de mere bemærkelsesværdige strømninger i samtidens samfunds- og kulturforskning. Mange er efterhånden de bidrag, som fremstiller og analyserer strømningens til tider lidt snørklede (og ikke altid indbyrdes konsistente) ontologiske og epistemologiske antagelser, eller som applicerer disse i mere eller mindre vellykkede analyser af konkrete sociokulturelle fænomener. Langt færre er imidlertid de bidrag, som forsøger at vise, hvordan nymaterialismen som forskningsprogram rummer kimen til ofte ganske radikale nytolkninger og begrebslige sporændringer, når det kommer til centrale, samfundsanalytiske anliggender. Dette er præcist hvad Lars Tønder forsøger at gøre med magtbegrebet i sin nye bog. Og selve dette ærinde fortjener stor anerkendelse og interesse – også hvor den konkrete argumentation rimeligvis kan vække til såvel opslutning som anfægtelser.

Lars Tønder er professor i statskundskab ved Københavns Universitet med speciale i politisk teori. Gennem de senere år har han, blandt andet i dialog med sociologiske og antropologiske kolleger samme sted, i særlig grad undersøgt konsekvenserne for samfunds- og politikanalysen af den nye tidsalder, som geologer og andre har døbt »det antropocæne«. Herved forstås kort sagt det forhold, at mennesker efterhånden har grebet så dybt ind i naturens, miljøets og klimaets tilstand, at menneskeheden som sådan (*antropos*) nu må forstås som en planet-omformende kraft, på linje med øvrige geologiske og biologiske kræfter. For Tønder er det indlysende, at en sådan omvæltning må have gennemgribende konsekvenser for alle grene af samfundsvidenskaberne. At undersøgelsen i denne bog går via magtbegrebet, er kun med til at understrege, at grænserne mellem politisk teori og sociologi i Tønders kompetente hænder er ganske smal og porøs – og at vi sociologer derfor fuldt ud kan opleve os inviteret med på rejsen hele vejen.

Bogen består af seks kapitler, foruden et motiverende forord og en pædagogisk velanbragt ordliste over nymaterialismens kernebegreber. Første kapitel kridter banen op og (spids-)formulerer tre pejlemærker – bryd den sociocentriske bias!; magt er andet og mere end dominans!; magt og kritik er hinandens forudsætninger! – der tjener som landkort over argumentets retning og analysens temperament. Hernæst skitseres seks eksisterende magtforståelser, som alle er »sociocentriske« i den forstand, at de mangler blik for den ikke-menneskelige verdens iboende vitalitet og betydning (kapitel 2); inden blikket vendes mod udviklingen af et alternativt »zoecentrisk« perspektiv på magtens materialitet (fra det oldgræske *zoe*, liv) (kapitel 3). Resten af bogen lægger yderligere lag til dette perspektiv gennem diskussioner af nymaterialistisk metodologi i studiet af magt (kapitel 4), af normative forestillinger om magtens rette organisering (kapitel 5) og af forholdet mellem magt og kritik i den antropocæne tidsalder (kapitel 6).

Styrende for hele bogens fremstilling er den grundtanke, at det med den antropocæne tidsalders klimakrise endegyldigt er blevet klart, at samfundsvidenskaberne må bryde med og gentænke egne dybtliggende dualismer mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige, socialitet og materialitet, kultur og natur. En tidsvarende magt- og samfundsanalyse må derimod tage afsæt i den ontologiske præmis, at magt forstået som kræfter, bevægelser, energier og potentialer er iboende alt menneskeligt og ikke-menneskeligt liv. Derfor må samfundsforskeren konkret undersøge verdens mange forskelligartede og af diverse kræfter formede »forsamlinger« eller »sammenfiltringer« af mennesker og ikke-mennesker, hvad enten vi interesserer os for Grønlands smeltende indlandsis, for nye regenerative landbrugsformer, for energiinfrastrukturer eller for #MeToo-bevægelsen (der alle optræder som cases i bogens kapitel 4). Kun på denne måde muliggøres en deskriptiv og normativ adækvat omgang med verdens nye økologiske vilkår.

Jeg har personligt ingen indvendinger mod disse nymaterialistiske grundantagelser, som jeg tværtimod finder velbegrundede, af årsager, der fremgår klart og tydeligt af Tønders udmærkede fremstilling og argumentation. Jeg har derimod visse mindre indsigelser mod den konkrete måde, bogen her forvalter og omsætter det nymaterialistiske tankegods. Dette skal uden tvivl ses i lyset af det delvist disciplin-bestemte forhold, at jeg modsat Tønder – for hvem særligt politologerne William Connolly og Jane Bennett udgør centrale, nymaterialistiske inspirationskilder – selv er kommet til beslægtede indsigter via aktør-netværks-teorien (ANT) hos Bruno Latour og andre. Her gemmer sig i mine øjne en række subtile men betydningsfulde analytiske forskelle, som Tønder springer for hurtigt hen over i sit i øvrigt pædagogisk velbegrundede forsøg på at fremskrive en sammenhængende, nymaterialistisk magtanalytik.

På det mest konkrete plan næres mine anfægtelser af de – måske forståelige, men

stadig uheldige – tendenser til en nymaterialistisk overkompensering for tidligere tiders sociocentrisme, som i mine øjne lurar særligt i visse af bogens illustrative case-analyser. At ville starte sin analyse af den smeltende indlandsis (s. 104ff) med de kælvende gletsjere og vandstrømme selv, med CO₂-molekylerne og de skiftende vegetationsformer, er uden tvivl produktivt og interessant; men i hvor høj grad hjælper disse ikke-humane aktører som sådan os til en bedre forståelse af årsagerne bag og de politiske virkninger af klimaforandringerne i Grønland? Bør vi ikke her *fortsætte* bevægelserne og tildele de fossile energifirmaer, der udleder store dele af CO₂’en; de eksperter, der studerer afsmeltningen; og de politikere, der forsøger at håndtere dens konsekvenser, lige så stor betydning i analysen? Her ser vi i mine øjne nogle af de faldgruber, der kan være forbundet med at følge Bennetts tanker om »tingenes iboende magt«, hvis denne som i bogen her løskobles for meget fra ANT’s symmetriprincip og altså tanken om, at fordelingerne af magt og agens mellem mennesker og ikke-mennesker i sig selv er en relationel, situeret og asymmetrisk effekt.

Her gemmer sig samtidig et mere grundlæggende problem, som ANT gør meget ud af, men som Tønder helt springer over, nemlig spørgsmålet om, hvordan eksperter af forskellig art påkalder sig og til tider opnår, til tider udfordres på, deres autoritet til at tale på den ikke-menneskelige verdens vegne. Ekspertmagt er om noget en betydningsfuld magtform i den antropocæne tidsalder, vil jeg hævde. Mere alment forekommer det mig, at Tønder i bestræbelsen på at trække en skarp streg i sandet mellem sin egen zoocentrisme og fortidens sociocentrisme risikerer at smide begrebsressourcer på bålet, som ellers med fordel kan støves af til fremtidsrettet brug. Slående er det, at ANT’s eget magtbegreb er entydigt Foucault-inspireret; og at sidstnævntes produktive magtbegreb runger på lidt uanerkendt vis gennem bogens nymaterialistiske fremstillinger. Ulrich

Becks risikosamfundstese end ikke nævnes, trods dens relevans for gentænkningen af globale klimauligheder. Tilsvarende ville en tænker som pragmatisten John Dewey nok kunne vises at rumme såvel natur- som politik-begreber af betydning for samtidens problemer.

Konsekvenserne af bogens skarpt skårne zoocentriske dramaturgi viser sig for alvor i Tønders normative diskussioner og forslag til en mere bæredygtig samfundsudvikling, der entydigt bygges op omkring et Spinoza-inspireret begreb om civilsamfundets »sværmende selvorganisering«. På den måde synes han lidt at glemme sin egen ellers fremragende og Foucault-inspirerede pointe, at magtanalyser *altid* må medtænke såvel magten-over (*potestas*) som magten-til (*potentia*) – idet bogen følger Bennetts og andre nymaterialisters ret ensidige fokus på magten-til. Lige så enig jeg i praksis er med dette fokus på civilsamfundets afgørende betydning, og lige så enig jeg normativt set er med de forslag til klimaborgering, andelstanke og andet, som Tønder fremsætter, lige så utilfredsstillende finder jeg selve grundtanken om, at sværmende selvorganisering i sig selv skulle kunne indløse fordringen om bæredygtighed. Fraværende er her den ellers aktive politisk-teoretiske diskussion om såkaldt grønne stater (som jeg for nyligt har været med til at genrejse under overskriften den bæredygtige stat). Det er ærgerligt, at Tønder her i stedet prioriterer en diskussion med økomarxismen (s. 166ff), som hans nymaterialisme kun alt for nemt vinder.

At der kan rejses disse »immanente« indvendinger inde fra det bredspektrede nymaterialistiske territorie selv er dog i sidste ende ikke en egentlig kritik af Tønders bog og projekt, som hviler på egne både legitime og tankevækkende inspirationskilder og en stærk analytisk evne til at uddrage konsekvenserne af dem. Det betyder dog måske, at bogens eksplicite lærebogsambitioner kun delvist indfries. Eller rettere sagt: Det betyder, at Tønder med sin bog har anvist retningen for det, der i de kommende år bør blive til en lind

strøm af nymaterialistisk inspirerede samfundsvidenskabelige lærebøger, der med hver sine betoning er taget favntag med centrale begreber af relevans for tidens helt afgørende spørgsmål om klima, økologi, bæredygtighed og grøn omstilling. I den proces er det vigtigt, vil jeg mene, at vi samfundsforskere undlader at bedømme resultaterne på den formodede grad af radikalitet i opgøret med socio- og antropocentrismen i vores fag, fristende som det kan være; og i stedet fokuserer på de mere tidssvarende analytiske potentialer, der kan arves videre fra ellers oversete kilder i vores egen idé- og virkningshistorie.

Anders Blok

Sociologisk Institut, Københavns Universitet

Anders Blok og Rasmus Willig: Den bæredygtige stat

København: Hans Reitzels Forlag, 2020
(101 sider, ISBN: 978-87-412-8041-7)

Ethvert samfund i krise kalder ikke alene på grundige årsagsanalyser, men fordrer også et fremadskuende – og derfor også normativt – blik for nye og mere ønskværdige samfundsformer. Dette har længe været en vigtig del af sociologiens selvforståelse og kan som minimum føres tilbage til Karl Marx' historiske materialistiske kapitalismekritik. I det tyvende århundrede er det dog nok mest C. Wright Mills, der med idéen om den »sociologiske fantasi« gjorde det legitimt for sociologer at kere sig om muligheden for et bedre og mere retfærdigt samfund. For C. Wright Mills – og for så mange andre, der fulgte i hans fodspor – er den vigtigste opgave for sociologien således at bidrage med viden, der både kortlægger og motiverer én eller flere veje ud af nutidens selvskabte uretfærdigheder. En sådan viden er i sagens natur ikke »sikker« i den traditionelle positivistiske forstand, men skal dog alligevel tages seriøst – ikke mindst fordi den i bedste fald kan resonere med bekymringer og diskussioner,

der allerede er til stede mere eller mindre eksplicit i samfundet som sådan.

Det er i dette lys, at Blok og Willigs nye bog bedst kan læses. Bogen er i overvejende grad ment som et polemisk bidrag til debatten om den grønne omstilling, men bygger samtidig også på en række forskningsbidrag inden for klima- og miljøsociologien. Særligt fremtrædende er forfatterne egne bidrag fra det sidste årti, som i bogen sættes i relation til en række andre bidrag fra internationalt anerkendte forskere – herunder Ulrich Beck, Eve Chiapello, Axel Honneth og Kate Raworth. Kombination af disse bidrag bliver i Blok og Willigs kompetente hænder til én samlende nutidsanalyse, der skåret helt ind til benet består af tre ligevægtige dele: (1) både velfærdsstaten og konkurrencestaten har spillet fallit i forsøget på at modvirke menneskeskabte klimaforandringer; (2) de sidste års debat om selvsamme klimaforandringer har skabt et »normativt overskud« i befolkningen, som understøtter behovet for en grundlæggende samfundstransformation; og (3) svaret på dette behov er en ny statsform – en »bæredygtig stat« – som understøtter samfundets evne til at reproducere sig selv uden at overskride klodens naturlige grænser. Resultatet er en ny samfundsvision, hvor frihed for alle kræver kollektive begrænsninger »til gavn for nutidige og fremtidige generationer« (s. 33).

Sammenlignet med andre bud på en reel grøn omstilling af samfundet er der rigtig meget godt at finde i denne vision – også selvom der, som andre kritikere allerede har bemærket, mangler en række mellemregninger før idéen om den bæredygtige stat kan siges at være fuldbyrdet (hvilket forfatterne i øvrigt ikke selv benægter; se f.eks. ss. 50, 81). Det mest relevante i den sammenhæng er uden tvivl bogens velturnerede kritik af konkurrencestaten som drivkraften bag den grønne omstilling. Som Blok og Willig gentagne gange fremhæver (ss. 30, 52, 85), er en sådan form for økomodernisme ikke alene begrænset i sit analytiske udsyn men også politisk afstumpet, især fordi den

hverken inddrager den brede befolkning i selve omstillingsprocessen eller for alvor angriber årsagen til de menneskeskabte klimaforandringer: kravet om økonomisk vækst for enhver pris. Samtidig undgår Blok og Willig behændigt den faldgrube, som mange økomarxister falder i, og som i sidste ende reducerer den grønne omstilling til et økonomisk determineret spørgsmål. For Blok og Willig er svaret på konkurrencestatens udpining af de planetære grænser således ikke en avantgardediskinspireret revolution, men en bred folkelig bevægelse forankret i lokale initiativer. Tak for det, fristes man til at sige!

Det er med udgangspunkt i denne fælles forståelsesramme – og grundlæggende enighed i projektets nødvendighed – at mine egne forbehold for Blok og Willigs bidrag skal læses. Min væsentligste anke vedrører måden, hvorpå den bæredygtige stat kan siges at legitimere sig selv. Selvom dette centrale aspekt ikke spiller en fremtrædende rolle i bogen, synes svaret i overvejende grad at hvile på naturvidenskabernes analyse af naturens indbyggede begrænsninger (se især ss. 8, 30). Problemet med denne viden er ikke, at den er decideret forkert eller på anden vis usand, men snarere, at den kun tilbyder en begrænset og i overvejende grad ekspert-baseret legitimering, der ikke nødvendigvis understøtter det demokrati, som Blok og Willig også fremhæver som en vigtig del af den bæredygtige stat. Faktisk er det forbavsende lidt, bogen siger om demokrati, og når den gør det, er det primært ud fra en menneskecentreret tilgang, der hverken anerkender muligheden for, at et flertal af vælgerne måtte mene noget andet end eksperterne, eller problematiserer selve idéen om et demokrati for menneskene alene (se f.eks. s. 58-59). Begge aspekter virker ellers helt centrale for legitimeringen af den bæredygtige stat – især hvis den skal undgå at blive et rent moraliserende anliggende, der er forbeholdt en relativ homogen gruppe af velmenende borgere.

Det er i den forbindelse relevant at kigge nærmere på det, Blok og Willig om-

taler som det »normative overskud« (se f.eks. s. 12), der på det seneste er kommet til udtryk i »klimavalget« fra 2019 samt en mere generel knopskydning af lang række nye klimabevægelser (ingen nævnt, ingen glemte!). Ligesom Blok og Willig ser jeg også denne udvikling som helt afgørende for en reel transformation af vores nuværende samfund. Samtidig synes jeg dog også, at det er værd at overveje, hvori det normative overskud rent faktisk består. Blok og Willig lægger her op til en hegeliansk syntese, hvor konflikten mellem velfærdsstatens lighedstanke og konkurrencestatens markedsbaserede frihedslogik opløses til fordel for en oplevelse af at »være sig selv i den anden« (s. 32). Rent politisk virker en sådan syntese svær at opnå. Dette skyldes ikke alene, at den fordrer en udjævning af ethvert magtforhold – noget, der synes decideret umuligt – men også at den nuværende klimabevægelse bedre kan beskrives som en kakofoni af stemmer end en homogen bevægelse, der arbejder frem mod ét fælles mål. Det normative overskud, som Blok og Willig bygger deres egen analyse på, er på den måde både under- og overdetermineret: underdetermineret, fordi det ikke entydigt peger på én fælles løsning; og overdetermineret, fordi overskuddet i sig selv kan føres tilbage til en række forskelligartede årsager, der hver især indeholder deres egen forståelse af forholdet mellem fortid, nutid og fremtid.

Selv hvis dette ikke var noget problem, er der også andre grunde til at forholde sig skeptisk til Blok og Willigs normative-hegelianske syntese. På den ene side antager Blok og Willig således, at naturen er givet ved en række planetære grænser, som ikke må overskrides (s. 8). Dette virker umiddelbart som en fornuftig antagelse, men underkender dog samtidig også den stadig mere intense sammenfiltrering af menneskeligt og ikke-menneskeligt liv, som har skabt en langt mere dynamisk situation end den, vi normalt antager. Konsekvensen af dette nye og mere »antropocæne« samfund er, at der ikke længere findes en stabil baggrund,

igennem hvilken den enkelte kan finde sig selv i den anden. På den anden side kan man også være bekymret for, at selve syntese-tankegangen underkender den grundlæggende pluralitet, der findes i ethvert samfund, og som et demokrati alt andet lige må se som en værdi i sig selv. Dette gælder ikke blot i forhold til det deskriptive aspekt, hvor det som allerede sagt kan være vanskeligt at finde én fælles bevægelse, men også i forhold til det normative aspekt, hvor der altid må være plads til forskellighed, modstand og forandring. Den hegelianske syntese risikerer her at virke modsat, og kan faktisk være med til begrænse – hvis ikke direkte kvæle – den nødvendige energi, der kan fremme en bedre samfundsudvikling end den nuværende.

Det er blandt andet af disse grunde, at jeg i min egen forskning foretrækker at angribe sagen fra et nymaterialistisk perspektiv, der tager udgangspunkt i sammenfiltreringerne af menneskeligt og ikke-menneskeligt liv; og som i sidste ende munder ud i en demokratiforståelse, der bedst kan karakteriseres som »sværmende selvorganisering.« Som Anders Blok bemærker i sin anmeldelse ovenfor, er denne form for samfundsvidenskabelig argumentation selvfølgelig ikke uden sine egne begrænsninger. Når den alligevel er værd at forfølge, er det fordi den i mine øjne giver os en bedre forståelse af den grundlæggende politiske organisering, der skal til for at undgå den altoverskyggende katastrofe, som i disse dage, måneder og år virker mere realistisk end nogensinde før. Groft sagt kan vi spørge os selv, om rammerne for den nødvendige forandringsproces skal fastlægges ud fra en statsbaseret tankegang, eller om det er bedre at anlægge et mere radikalt demokratiperspektiv. Fra min udkigspost er det både af analytiske og normative grunde det sidste, der bør være svaret!

Lars Tønder

Institut for Statskundskab, Københavns
Universitet